स्वच्छ भारत अभियान : एक अभिनव उपक्रम

प्रकाश साहेबराव काळवणे
सहाय्यक प्राध्यापक, समाजशास्त्र विभाग
महिला कला महाविद्यालय, औरंगाबाद

प्रास्ताविक :

चांगली स्वच्छता आणि शुद्ध पाणी या निरीगी गोष्टी समाजासाठी आवश्यक आहे. आणि हाच मानवी विकासाचा गाभा आहे. स्वच्छतेचा अभाव तसेच स्वच्छतेच्या सवयीचा अभाव आणि शुद्ध पाण्याचा अपुरा पुरवठा या गोष्टीमुळे होणाऱ्या आजारामुळे दरवर्षी जगभरात लाखो लोकांचा मृत्यू होतो. यामध्ये बहुतांश लहान मुलांचा समावेश आहे. शुद्ध पाणी आणि सुरक्षित स्वच्छता या गोष्टी जगण्यासाठी आवश्यक असून त्यांच्या अभावामुळे जगभरातल्या कुटुंबाचा आरोग्यावर, अन्न्सुरक्षेवर आणि उदरनिर्वाहावर परिणाम होतो. व्यक्तिगत जीवन असो की सार्वजनिक जीवन स्वच्छता हा प्रत्येकाचा जिव्हाळ्याचा विषय आहे.

आपण सर्वच जण जाणतो की साफसफाई करणे म्हणजेच स्वच्छता. आजूबाजूच्या परिसराची स्वच्छता यासोबतच मन आणि आत्म्याच्या स्वच्छतेपर्यंत ही संकल्पना विस्तारली आहे. जागतिक आरोग्य संघटना (WTO) नुसार, स्वच्छता म्हणजे मानवी कचऱ्याच्या सुरक्षित व्यवस्थापनासाठी सुविधा आणि सेवांची तरतूद. सर्वसाधारणपणे स्वच्छतेमध्ये घनकचरा आणि प्राणी कचऱ्याचे सुरक्षित व्यवस्थापन देखील समाविष्ट आहे.

उद्दिष्टे:

1. स्वच्छ भारत अभियानाचे उद्दिष्टे स्पष्ट करणे.
2. स्वच्छ भारत अभियानाचे महत्व जाणून घेणे.

१५ ऑगस्ट २०१४ रोजी भारताच्या पंतप्रधानांनी महात्मा गांधीकडून प्रेरणा घेत स्वच्छ भारताची संकल्पना नागरीकासमोर आणली आहे. २ ऑक्टोबर २०१४ रोजी स्वच्छ भारत अभियानाची सुरुवात केली. २०१९ मध्ये महात्मा गांधीजींच्या १५० व्या जयंतीला भारत स्वच्छ आणि हागणदारीमुक्त करून आदरांजली वाहण्याचे आगळेवेगळे उधिष्ट या अभियानात ठेवण्यात आले आले. “स्वच्छतेचे उधिष्ट हे शंभर महात्मा गांधी, हजार नरेंद्र मोदी सगळ्या राज्यांचे मुख्यमंत्री व सगळे सरकारे एकत्र आली तरी साकार होणार नाही – जर देशातील १२५ कोटी लोकांनी ठरवले तर स्वच्छ भारताचे स्वप्न साकार होऊ शकते”. - माननीय पंतप्रधान नरेंद्र मोदी.

स्वच्छ भारत अभियानाचे उद्दिष्टे :

1. स्वच्छ भारत मिशनची स्वच्छता मोहीम राष्ट्रीय स्तरावर राबविण्यात येणार असून त्यात सर्व शहरे, ग्रामीण आणि शहरी भागांचा समावेश करण्यात येणार आहे. लोकांना स्वच्छतेचे महत्त्व पटवून देण्यासाठी हा उपक्रम होता. 02 ऑक्टोबर 2019 पर्यंत ग्रामीण भागात स्वच्छतेच्या व्याप्तीचा प्रचार करून स्वच्छ भारताचे स्वप्न साकार करणे.
2. स्वच्छ भारत अभियानाने हे साध्य करण्यासाठी अनेक उद्दिष्टे निश्चित केली आहेत जेणेकरून भारत स्वच्छ आणि चांगला होईल. या मोहिमेत केवळ सफाई कामगार आणि कामगारांनीच नाही तर देशातील सर्व नागरिकांना यात सहभागी होण्याचे आवाहन करण्यात आले आहे.
3. सर्व घरांमध्ये स्वच्छताविषयक सुविधा निर्माण करण्याचे उद्दिष्ट आहे. ग्रामीण भागातील सर्वात मोठी समस्या म्हणजे उघड्यावर शौचास जाणे. ते संपवून शौचालये बांधणे हे स्वच्छ भारत अभियानाचे उद्दिष्ट आहे.
4. स्वच्छ भारत मिशनमध्ये जनजागृती कार्यक्रमाच्या माध्यमातून लोकांना आरोग्य व शिक्षणाबाबत जागरूक करणे व नागरिकांना कचरा विल्हेवाट लावण्यासाठी जागरूक करणे.
5. संपूर्ण भारतात स्वच्छतेची सुविधा विकसित करण्यासाठी खाजगी क्षेत्रांचे योगदान मिळवणे. या मोहिमेअंतर्गत आज अनेक खाजगी क्षेत्र सरकारसोबत काम करत आहेत.
6. स्वच्छ भारत मिशनचा उद्देश समाज आणि पंचायती संस्थांना शिक्षणाद्वारे स्वच्छतेची जाणीव करून देणे आणि स्वच्छतेचे फायदे आणि स्वच्छता न केल्याने होणारे नुकसान याची जाणीव करून देणे हा आहे.

7. घरे, शाळा, अंगणवाड्या, सामुदायिक मंडळे या ठिकाणी घन आणि द्रव कचऱ्याच्या हाताळणीच्या पद्धतींची जाणीव करून देणे.
8. वर्तणूक बदल हा स्वच्छ भारत मिशनचा केंद्रबिंदू आहे आणि म्हणूनच या मोहिमेत वर्तन बदल संवादावर भर देण्यात आला आहे.

स्वच्छ भारत अभियानाचे महत्व :

स्वच्छ भारत अभियानात सरकार आणि आम्ही बऱ्याच अंशी यशस्वी झालो आहोत. "स्वच्छता ही देवाकडे जाणारी पुढची पायरी आहे" असे म्हटल्याप्रमाणे आपण भारतातील लोकांनी त्याचे प्रभावीपणे पालन केले तर येणाऱ्या काळात संपूर्ण देश स्वच्छ भारत अभियानाच्या मदतीने स्वच्छ आणि स्वच्छ दिसेल. संस्कृती देव एकच आहे जिथे स्वच्छता असते तिथे राहतो. "ना घाण पसरू देऊ नको आणि पसरू देऊ नको" हे खरे भारतीय नागरिक म्हणून आपले कर्तव्य आहे. आपल्या घरासारखा देश स्वच्छ आणि नीटनेटका ठेवा जेणेकरून आपण सर्वजण अभिमानाने सांगू शकू की आपण भारतीय आहोत. आपल्या देशातील सर्व राज्ये आणि केंद्रशासित प्रदेशांनी या स्वच्छ भारत मिशन मोहिमेत योगदान दिले आहे. हा ट्रेंड पुढे नेत उत्तर प्रदेश आणि महाराष्ट्राच्या मुख्यमंत्र्यांनी सार्वजनिक ठिकाणी तंबाखू, गुटखा, पान इत्यादी पदार्थांवर बंदी घातली आहे. कोणत्याही कार्यक्रमाचे यश हे लोकांच्या मानसिकतेवर आणि कंपनीवर अवलंबून असते. आजही आपल्या देशात ग्रामीण भागातील वृद्ध लोक एकतर अशिक्षित किंवा कमी शिकलेले आहेत. अशा लोकांना पटवणे हे आणखी आव्हानात्मक होते. स्वच्छता आपल्याला निरोगी आणि सुरक्षित ठेवते. ही जनजागृती मोहीम देशातील प्रत्येक नागरिकापर्यंत पोहोचवावी लागेल. स्वच्छता अभियानांतर्गत सरकारने आतापर्यंत 10 कोटी शौचालये बांधली आहेत. पेट्रोल पंपाजवळ शौचालय बांधण्यासाठी तरतूद करण्यात आली आहे. देशातील 700 हून अधिक जिल्ह्यांमध्ये या अभियानांतर्गत काम करण्यात आले.

याबरोबरच भारतातील लोकांच्या स्वतःच्या आरोग्याबाबत विचार आणि स्वभावात बदल घडवून आणणे आणि स्वच्छतेच्या कार्यपद्धतींचे पालन करणे. ग्रामीण भागात राहणाऱ्या लोकांमध्ये जागतिक जागरूकता आणणे आणि सामान्य लोकांना आरोग्याशी जोडणे. स्थानिक पातळीवर कचऱ्याच्या विल्हेवाटीवर नियंत्रण ठेवणे, त्यात काम करणाऱ्या लोकांसाठी ब्लू प्रिंट तयार करण्यास मदत करणे. संपूर्ण भारतात स्वच्छता सुविधा विकसित करण्यासाठी खाजगी क्षेत्राचा सहभाग वाढवणे.

निष्कर्ष :

स्वच्छ भारत अभियान हे फक्त दूरदृष्टीचे धोरण राहिले नसून टो सामाजिक बदलाचा मैलाचा दगड बनला आहे. २०१४ मध्ये मैल व सांडपाण्याची व्यवस्था ३८ टक्के प्रमाणातही नव्हती ती २०१८ मध्ये ९० टक्क्यापर्यंत पोहचली असून साडेचार लाख खेडी हागणदारी मुक्त झाली आहेत. लाखो लोकांना प्रसाधनगृह बांधल्यामुळे स्वच्छतेची संधी मिळाली आहे. स्वच्छ पेयजल, स्वच्छ पर्यावरण यामुळे आरोग्य सुधारते यामुळे स्वच्छ भारत अभियानाचे महत्व अनन्य साधारण असे आहे.

संदर्भग्रंथ :

1. योजना – नोव्हेंबर २०१८
2. कुरुक्षेत्र – जानेवारी २०१६
3. वर्तमानपत्रे – तरुण भारत ५ ऑक्टोंबर २०१४, लोकमत ८ ऑक्टोंबर २०१७